

V. URBUTIS

LIE. *lytis*

Lie. *lytis* E. Frenkelio žodyne nors ir užsimintas (s.v. *leitótis*), bet tik prabėgomis ir taip miglotai, kad tai buvo tiktai paskatinimas ne per seniai jį vėl padaryti etimologijos svarstymų objektu. Nesileidžiant į ankstesnių aiškinimų apžvalgą bei kritiką, žemiau išdėstoma savo nuomonė dėl lie. *lytis* kilmės bei susidarymo.

Dabartinėje lietuvių kalboje iš tiesų yra pažįstami du žodžiai *lytis* (*-iēs, lýtj*) – vienas reiškė „didelis atitrūkęs ledo gabalas, ledinė“, antras reikšmėmis „išvaizda, pavidalas, sudėjimas; gimtis (sexus); tipas, pasireiškimo būdas, rūšis; (gram.) žodžio forma; (gram.) giminė (genus)“ (kaip homonimus šiuos žodžius pateikia ir DLKŽ 430, tik ten antrojo reikšmės labiau apibendrintos).

Tarmėse plačiau žinomas *lytis* „ledinė“. Juo paprastai vadinami pavasarį upių nešami tirpstančio, suskilusio ledo luitai¹. Nepažįsta šio žodžio žemaičiai (bent dauguma jų); ypač minėtina, kad jo nėra rytų Lietuvos ežerų krašte (ten pasitaiko slavizmas *krygà* „ledinė“). Žodynuose *lytis* „ledinė“ pasirodo anksti, pirmiausia – Prūsų Lietuvoje, pvz.: *Eiß-Scholle. Iŷ žias, ô. M. Lytis, ies* C I 531 (orig. 549); *Scholle vom Eise, Lédo Stukkis, Lytis, tiēs*, f. R II 315 (plg. ir R II 117). Dar geriau lie. *lytis* „ledinė“ senumas matyti iš la. (ret.) *līts(-s)* „t.p.“ (jeigu, žinoma, tai nėra lituanizmas).

Antrąjį žodį *lytis* tarmės ir senieji raštai pažįsta tik pirmosiomis dviem reikšmėmis; kitos reikšmės (paremtos pirmosiomis) yra vėlesniosios raštų kalbos padaras. Iš to, kad jis iš seno (ne iš literatūrinės kalbos) žinomas tik kur-ne-kur atskirose įvairių Lietuvos kampų šnektose, matyti, kad tai nykstantis žodis, kadaise vartotas visame ar bemaž visame kalbos plote. Žinomi kalbos posakiai rodo, kad žodis paprastai vartojamas, kalbant apie žmogaus ar gyvulio naugimą, jo figūrą, pvz.: *Vyriškos lyties ta merga J; An veido jis būtų nieko, bet negražios lytiēs* Daūgailiai (LKŽ VII, rankr.). Panašiai figūra, forma turima galvoje ir tada, kai kalbama apie daiktus, pvz.: *Kokios lyties krėslo tamsta nori?* Kamajai (t.p.). Iš senųjų raštų plg.:

¹ Dauguma studentų, paklausti dėl šio žodžio jų gimtojoje šnektose, jį buvo girdėję tik kaip ledo gabalo upėje pavadinimą, o kad taip būtų vadinami ir ežerų ar kūdrų ledai, arba neprisiminė, arba aiškiai tvirtino taip nesant – Čekiškė, Griškabūdis, Kapsukas, Lekėčiai, Pilviškiai, Prienai, Sintautai, Skišnemunė, Skudutiškis, Palėvenė, Panevėžys, Rozalimas; tiktai vieno tvirtinimu, taip esą vadinami tiek upės, tiek ir ežero ar kūdros ledo luitai – Nedzingė.

Gražds Lytēs Mergā RII 210; reikšme „gimtis“: *Diéwas giminę žmoniū įstāte abie-
ioiē litiie | wīriβkoi' ir mōteriβkoi'* : *todrīnağ tūri būt žmōnes abeiós lities* DP 141⁵¹⁻⁵²;
pleć | sexus. gimimas | litis SD¹ 123 (plg. ir SD³ 299).

Tiek lietuvių, tiek latvių kalboje pasitaiko ir *é* kamieno tų pačių žodžių variantų, atsiradusių vietoj senesnių *i* kamieno, pvz.: lie. *lytė* „ledinė“ LC 1879,2, la. *līte* „t.p.“ ME II 491; lie. *lytė* „pavidalas, forma“ : *Niewykβtaltowāny | Informis, ineffigiat-
us, inexpressus. Ne litingas | ne turis lites* SD³ 222 (plg. to paties K. Sirvydo žo-
dyno *kliautė* „kliautis“, *kliūtė* „kliūtis“ ir pan.).

Lie. *lytis*, la. *līts* „ledinė“ yra ne kas kita, kaip priesagos *-tis* (klm.-*ties*) vedinys šalia lie. *lieti*,-*ja*, (*lēja*),-*jo* „pilti, laistyti; (refl.) gausiai tekėti, plaukti“, *liėti* „(sutirp-
džius, išlydžius) daryti ką (metalinis daiktus, žvakes, plytas, sūrius...) iš skystos
ar valkios masės, formuoti“², la. *liēt* „lieti; liėti“ (toliau plg. s.sl. *liti* „t.p.“ ir kt.).
Nykstamojo laipsnio šaknis tokiems vediniams labai būdinga, plg. *kiltis* (: *kilti*,
kėlti), *piūtis*, *piūtį* ir *piūtis* (: *piūti*), *skrytis*, *skrytį* (: *skriėti*) ir kt. Santykis tarp lie.
lieti, *liėti*, la. *liēt* ir lie. *lyti*, la. *līt* „(v.) regnen“ iš esmės nesiskiria nuo santykio tarp
lie. *kėlti* ir *kilti*, *kreipti* ir *krỹpti*, *šliėti* ir *šlyti* ir t.t. Jau iš to galima numanyti, kad
dabartinio lie. *lyti* reikšmė yra smarkiai susiaurėjusi, specializuota – tai iš tikrųjų
tik viena iš senojo intransityvinio veiksmožodžio reikšmių. Geriau pirmąją se-
mantiką yra išlaikęs la. *līt*, vartojamas ne tik kalbant apie lietų, bet turintis ir žy-
miai bendresnę „lietis, tekėti, bėgti (kalbant apie ašaras, prakaitą, vandenį...)“
reikšmę. Sprendžiant iš lie. *liėti* (la. *liēt*) ir ypač iš kauzatyvinio-iteratyvinio lie. *ly-
dyti* „tirpdyti“ reikšmės, intransityvinis *lyti* veikiausiai bus buvęs pažįstamas ir
reikšme „tirpti“. To *lyti* „*tirpti“ vediniu paprasčiausia ir būtų laikyti lie. *lytis*, la.
līts „ledinė“ – etimologinė jo reikšmė tada būtų „kas atitirpę (atitirpęs ledo luitas,
dėl tirpimo susidaręs, atitrūkęs ledo gabalas)“; veiksmo rezultato reikšmės yra
ir daugiau priesagos *-tis* vedinių, plg. *gniūžtis* „gniūžulas“, *skiltis* „atskilusi dalis,
griežinys“, *sviltys* „svilėsiai“ ir kt. Žinoma, atskiros lie. *lytis*, la. *līts* „ledinė“ su-
sidarymo detalės galėtų būti aiškinamos ir kiek kitaip – pavyzdžiui, dar būtų
galima įsivaizduoti, kad buvo remtasi veiksmožodžių *lyti* bei *lieti(s)* reikšme „te-
kėti, bėgti“ (vadinasi, *lytis* – „srovėje plaukiantis, vandens plukdomas, liejamas
ledo luitas“); tai lyg patvirtintų įprastinis žodžio vartojimas kaip tik upės ledams
vadinti.

Antrojo žodžio *lytis* reikšmės – „išvaizda, pavidalas, sudėjimas; gimtis (se-
xus); tipas, pasireiškimo būdas, rūšis; (gram.) žodžio forma; (gram.) giminė (ge-
nus)“ – negali būti išvestos iš reikšmės „ledinė“. Koku nors kitu būdu tiesiogiai

² Šitaip minėtas reikšmes priegaide skiria daugumas žemaičių ir literatūrinė kalba; kitos tar-
mės paprastai turi tik *lieti* – Baisogala, Bařtninkai, Čėkiškė, Daūgai, Kruopiai, Pilviškiai, Serėdžius,
Sintautai...; F. Kuršaičiui *lieti* irgi atstoja ne tik dabartinės liter. kalbos *lieti*, bet ir *liėti*, plg.: *įβ
βwino kulkū liētis* K I 546, *liēta* (od. *liētine*) *liktis* K II 27.

susieti tų dviejų žodžių reikšmės taip pat neįmanoma. Taip yra todėl, kad čia turime ne semantinius, o darybinius homonimus: antrasis žodis *lytis*, nors etimologiškai ir giminiškas su pirmuoju, yra visai atskiras vedinys. Jis remiasi veiksmažodžiu *liėti (lieti)* „daryti ką iš (sulydytos) masės, formuoti“. Visos antrojo žodžio *lytis* reikšmės tebėra artimai susijusios tarpusavy – jas vienija bendroji (ir kartu senoji) reikšmė „forma, pavidalas“. Semantinis ryšys tarp *liėti (lieti)* „formuoti“ (dėl reikšmės dar plg. *Formuię | kβtáltuię. Formo, fingo aliquid è cera, argilla etc, figuro. žiedžiu | lipiu | lienu* SD³ 63) ir *lytis* „forma“ – akivaizdus. Tą ryšį kartais gana ryškiai parodo net dabartinis tų žodžių vartojimas tam tikruose kontekstuose, plg.: *Žmogus gražios lytiės* J ir *Su klumpiukais, o gavom vyrus kaip nulietus* Ūbiškė (LKŽ VII, rankr.). Pagal darybinę reikšmę *lytis* „forma“ veikiausiai skirtinas prie priesagos *-tis* veiksmo rezultato pavadinimų („liejinys, liejimu gauta forma, figūra“). Galimas daiktas, kad šis žodis vartotas ir priemonės reikšme („liejamoji forma, lietuvai“); šiai nuomonei (lygiai kaip ir teoriškai galimam spėjimui, kad tai tik vėliau sukonkretėjęs veiksmažodžio abstraktas) patvirtinti, deja, trūksta faktų.

Mintis sieti lie. *lytis* reikšme „forma, pavidalas“ su lie. *liėti (lieti)* nėra visai nauja – taip vienas kitas kalbininkas jau yra daręs ir anksčiau³.

LIT. *lytis*

Zusammenfassung

Lit. *lytis*, lett. *līts* (līte) „Eisscholle“ und lit. *lytis* „Aussehen, Gestalt, Form; Geschlecht“ sind zwei selbständige von Verben abgeleitete Substantive mit dem gleichen Suffix *-tis* (Gen. Sg. *-ties*), vgl. lit. *lieti* „(aus-, ver-) gießen; (refl.) sich ergießen, fließen, strömen“, *liėti* „schmelzen, (zu einer Form) gießen, gestalten“, lett. *liēt* „gießen“, lit. *lyti* „regnen“, lett. *līt* „sich ergießen, strömen; regnen“ (weiterhin vgl. aslaw. *liti* „gießen“, usw.). Die etymologische Bedeutung der ersten Ableitung ist „etwas, das infolge des Schmelzprozesses entstanden ist, sich abgetrennt hat“ (oder vielleicht „ein im Strom schwimmendes, im Wasser treibendes Eisstück“), die der zweiten „ein Gußstück, eine durch Gießen entstandene Form“ (oder „eine Gußform“).

³ К. Явнис, Грамматика литовского языка, Петроград, 1908–1916, 140, išn., arba vertimo (II skyr.) 179, išn. 3; R. Trautmann, Baltisch-slavisches Wörterbuch, Göttingen, 1923, 156; J. Pokorny, Indogermanisches etymologisches Wörterbuch, I, Bern, 1959, 664.